

TOMAS KAVALIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

RYŠYS TARP TEISINGUMO, JO NAUDOS IR ŽMOGAUS PRIGIMTIES SOKRATO POLITINĖJE FILOSOFIJOJE

The Relationship Between Justice, its Benefit and Human
Nature in the Political Philosophy of Socrates

SUMMARY

The article analyses the connection between virtue ethics and political philosophy of Socrates. This connection we find in Plato's book *The Republic*. The connection is analyzed among the understanding of justice, its benefit and human nature. The article provides argumentations by the opponents Trasymach and Gloukon who argue in favour of bad and evil human nature, what, according to the author, leads Socrates to search for such a political system, where virtues and social classes would match. Attention is paid to the utilitarian nature of Socrates's argumentation because of the emphasis on the need for common benefit. Attention is also given to the fact that Socratic intellectual idealism and search for the Goodness is without a reason put against teleological utilitarianism and functionalism. The author of the article notices that utilitarianism of Socrates is more related to the one of John Stuart Mill, rather than to the one of Jeremy Bentham, because Mill was concerned with the quality of benefit.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojama Sokrato dorybių etikos ir politinės filosofijos jungtis, aptinkama Platono knygoje *Valstybė*. Nagrinėjamas ryšys tarp teisingumo sampratos, naudos ir žmogaus prigimties. Pateikiama Sokrato oponentų Trasimacho ir Gloukono argumentacija, kodėl žmogaus prigimtis yra bloga ir niekšiška. Straipsnio autoriaus nuomone, ši prigimties samprata veda Sokratą prie tokios valstybės valdymo struktūros, kur dorybės ir luomai dera tarpusavyje. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad Sokrato argumentai utilitaristiški dėl jo bendros naudos siekio. Pastebima, kad Sokrato intelektualinis idealizmas siekiant Gėrio be reikalo supriešinamas su teleologiniu utilitariškumu bei funkcionalumu. Straipsnio autorius pažymi, kad Sokrato utilitarizmas artimesnis Johnui St. Milliui negu Jeremiui Benthamui, nes Milliui rūpėjo naudos kokybė.

RAKTAŽODŽIAI: Sokratas, dorybės, politinė filosofija, utilitarizmas.

KEY WORDS: Socrates, virtues, political philosophy, utilitarianism.

IŽANGINIS ŽODIS

Šio straipsnio tikslas – parodyti ir išanalizuoti ryšį tarp teisingumo koncepcijos, naudos bei žmogaus prigimties sampratos Sokrato politinėje filosofijoje. Remiamasi Platono *Valstybės* knyga, kurioje Sokratas ir sofistai diskutuoja, kaip sukonstruoti tobulą valstybę dorybių pagrindu. Iš pradžių jie gilinasi į tai, kas yra teisingumas ir kokia žmogaus prigimtis. Teisingumas Sokrato dialoguose su sofistais siejamas su žmogaus prigimties samprata, nes, traktuojant žmogaus prigimtį kaip „gerą“, linkusią kurti visuomeninį gėrį, būtų daromos vienokios išvados apie tai, koks turi būti teisingumas politiniame gyvenime, o traktuojant žmogaus prigimtį kaip „blogą“, daromos kitokios išvados. Sokratas susiduria su konceptualiū iššūkiu, nes jo oponentai – sofistai Trasimachas ir Gloukonas – pateikia svarių argumentų, kad žmogaus prigimtis „bloga“, t. y. savanaudiška. Trasimachas net pačią teisingumo sampratą sukabina su savanaudiška žmogaus prigimtimi: teigia, kad žmogus, turėdamas politinę galią, išleis sau naudingus įstatymus, pasinaudos galia. Sokratui tenka ieškoti priemonių sukonstruoti tokią valstybę, kurioje negalėtų atsiskleisti bloga žmogaus prigimtis, trukdanti siekti bendros naudos.

Toks iššūkis dėl žmogaus prigimties nekyla Aristotelio politinėje filosofijoje, mat jam žmogus iš prigimties yra politinis gyvūnas. Turint tokią politinę prigimtį, žmogui belieka būti dorybingam, kad etiškai save realizuotų politiniame gyvenime. Nedorybingas gyvenimas, neetiškas elgesys, pagrįstas blogais įpročiais, griaua pačią asmens politinę pri-

gimtį, nes, gyvendamas nedorai mieste / valstybėje (gr. *polis*), jis pats veikia prieš savo prigimtį. Taip nepasiekiamas prigimtinis telosas – žmogui neleidžiama būti politiniam gyvūnui politiniame gyvenime. Tad jis turi elgtis dorybingai tam, kad realizuotų save politiniame gyvenime ir kad nedorybingu, destruktiviu elgesiu neprieštarautų savo politinei prigimčiai. O Sokrato kelias sudėtingesnis: iš pradžių jis turi ištyrinėti žmogaus prigimtį ir, atsižvelgdamas į ją, surasti tinkamą valstybės modulį. Jam reikia išsiaiškinti, ar Trasimachas su Gloukonu yra teisūs, ar ne, nes tik tuomet paaiškės, kokia yra „teisinga“ teisingumo samprata.

Sokratas, reaguodamas į Trasimacho bei Gloukono pozicijas žmogaus prigimties klausimu, skatina savo oponentus atpažinti savanaudiškumo žalą ir dorybingo elgesio naudą visuomenei. Čia dorybių etika jungiama su politine filosofija. Tad etinis teisingumas taip pat tampa ir politiniu teisingumu, nes teisingas / dorybingas elgesys įgyvendinamas socialinėje bei politinėje erdvėje, siekiant tiek visapusės individo savirealizacijos, tiek visuomeninės naudos mieste / valstybėje.

Kaip žinome iš Platono knygos *Valstybė*, dialogo pabaigoje Sokratas siūlo valdyti valstybę filosofams, disponuojantiems išminties / proto dorybe. Tai jie turi vadovauti valstybės gyvenimui. Visuomenę, suskirstytą į luomus pagal gyventojų dorybes, privalo valdyti valdovas, kuris sokratiškai suvokia teisingumą, neiškreipia jo, kaip Trasimachas ir Gloukonas.

TEISINGUMO IR ŽMOGAUS PRIGIMTIES SAMPRATA SOKRATO POLITINĖJE FILOSOFIJOJE

Platono knygoje *Valstybė* įvyksta paradigminis pokalbis, netgi įtemptas filosofinis ginčas. Jis išsiplieskia tarp Sokrato ir Trasimacho dėl teisingumo apibrėžimo. Kaip matyti iš jūdviejų diskusijos, teisingumo apibrėžimas labai priklauso nuo to, kaip suprantama žmogaus prigimtis. Trasimachas ją suvokia kaip egoistinę, todėl ir valstybės valdymas, anot jo, yra tai, kas naudinga valdančiajam. Tad jis siūlo tokį apibrėžimą: „Teisingumas yra ne kas kita, kaip tai, kas naudinga stipresniajam“ (Platonas 2014: 25, 338c). Stipresnysis čia yra ne fiziškai stipresnis, o tas, kuris turi politinę ir juridinę galią leisti tam tikrus įstatymus, naudotis valdžia. Anot Trasimacho, turintis tokią galią valdovas neišleis sau nenaudingų įstatymų. Egoistinis interesas lemia, kaip įgyvendinamas teisingumas ir kaip jis iš viso suvokiamas. Teisingumo kilmė yra savanaudiška, nes Trasimachas taip supranta žmogaus prigimtį. Tad žmogus ir nekuria kitokio teisingumo negu tas, kuris naudingas jam pačiam. Juk kaip gali būti altruistinis teisingumas, jeigu teisingumą vykdančias žmogus iš prigimties toks nėra? Teisingumui vykdyti politiniame gyvenime reikia valdžios, teisinės galios, todėl valdovas bei įstatymų leidėjas panaudos tą galią, rūpindamasis savo interesais, tuo, kas jam naudinga. Sofistas Trasimachas priduria, kad „valdžia yra jėga. [...] Visose valstybėse teisingumu laikoma tas pat – tai, kas naudinga esamai valdžiai“ (Platonas 2014: 25, 339a).

Sokratas neatmeta naudos intereso, tačiau, anot jo, valstybė valdoma, sie-

kiant bendros naudos. Tai – itin svarus utilitaristinis teiginys, kurį po daugelio šimtmečių šiek tiek kitaip suformuluos Jeremy Benthamas: kuo daugiau naudos / laimės kuo didesniai žmonių skaičiui. Dabar matome, jog utilitaristinės koncepcijos pradmenys glūdėjo jau Sokrato filosofijoje. Apie ją užsimenama ne tik *Valstybėje*, bet ir *Menone*, kur aptariamas gėrybių – tiek kūno, tiek sielos – pravartumas, *ergo*, gėrybės nauda. Jankauskas teigia:

Siekdamas nuskaidrinti pravartumo sąvoką, Sokratas ima vardinti įvairius kūno išgyvenimui pravarčius dalykus – sveikatą, jėgą, grožį, turtus, tačiau atkreipia dėmesį į tai, kad tie dalykai patys savaime nėra besąlygiškai pravartūs. Naudą neša tik teisingas naudojimas (ὀρθή χρῆσις) šiomis gėrybėmis. Tas pat galioti ir sieloje aptinkamiems pravartiesiems dalykams – nuosaikumui, teisingumui, narsai, pagavumui (εὐμάρεια), atminčiai ir kitoms sielos ypatybėms. Taigi tenka pagalvoti, kaip deramai naudotis kokiu nors (kūnu arba siela pamatuota) gėrybe (Jankauskas 2022: 10).

Neįprasta Sokratą priskirti prie utilitaristų, greičiau prie idealistų, nors toks gėrybių matavimas pravartumu / naudingumu rodo, kad filosofas adekvačiai suvokia „žemiškojo“ gyvenimo interesus. Tačiau nereikėtų supriešinti idealistinio ir utilitaristinio teisingumų: aki-vaizdu, jog Sokratas juos derina. Naudos principas ne tik nesvetimas Sokratui – šis utilitaristinis principas netgi traktuojamas kaip būtinas. Esmė ta, kad bendros naudos siekis turi sutapti su idealistine teisingumo samprata.

Čia svarbus gydytojo pavyzdys, analogiškas valdžiai. Anot Sokrato, taip, kaip kiekviena valdžia „rūpinasi ne kieno nors kito gerove, o tik tų, kuriuos ji valdo ir globoja“ (Platonas 2014: 36, 345d), taip ir gydytojas gydo savo ligonį ne dėl to, kad jam tai naudinga, o todėl, jog gydymas naudingas ligoniui. Išeina, kad valdovas yra kaip tas gydytojas: jis turi globoti, rūpintis asmenimis, kuriuos valdo. Čia jau išryškėja profesinė paskirtis: gydytojas atliks savo profesinę užduotį teisingai gydymas, skaičiuotojas – teisingai suskaičiuodamas, namų statytojas – teisingai ir tiesiai pastatydamas pastatą, o valdovas – teisingai valdydamas savo valdomuosius.

Sokratas kviečia atsargiai apibrėžti teisingumą. Juk kai jis iškelia šį klausimą, o Trasimachas suskumba piršti apibrėžimą, Sokratas įspėja, jog šis paskubėjo. Tiesa, prieš Trasimachui pateikiant teisingumo apibrėžtį, Platono *Valstybės* pirmojoje knygoje (skyriuje) kiti pokalbio dalyviai siūlo kitokius variantus, pavyzdžiui: teisinga gražinti skolą arba teisinga draugui daryti gera, o priešui kenkti. Bet Trasimachas labiausiai išplėtoja savo apibrėžimo pagrindimą, susiedamas jį su žmogaus prigimtimi. Tik Sokratui Trasimacho pagrindimas netinka. Tai itin atsakinga, nes, anot Sokrato, apibrėžti teisingumą reiškia nustatyti „gyvenimo taisyklę, pagal kurią gyvendamas kiekvienas iš mūsų turėtų gyvenime kuo daugiausia naudotis!“ (Platonas 2014: 35, 344e).

Tai – itin utilitaristinė taisyklė ir visuomeninio gyvenimo orientacija. Taigi Sokrato filosofijoje naudoti siekiama kiekvienam, o vadovaujantis Trasimacho apibrėžimu, naudoti stengiasi gauti tik politinę bei juridinę galią turinti valdžia.

Anot Trasimacho, taip tiesiog yra. Jis nesako, jog tai teisinga, tačiau tvirtina, kad egzistuoja vien toks teisingumas. Ne veltui jo apibrėžime teigiama, kad teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam, mat stipresnysis, disponuojantis valdžia, turi reikiamus instrumentus savanaudiškam teisingumui vykdyti. O plėtojant Sokrato poziciją, regis, labiau ryškėja, koks teisingumas turėtų būti, o ne koks jis iš tiesų yra. Šia prasme galima laikyti Sokratą idealistiniu moraliniu filosofu, o Trasimachą – politiniu mąstytoju. Tokią skirtį įsivedė rusų filosofas Borisas Kapustinas (Kapustin 2004: 36–41).

Anot Kapustino, Trasimacho teisingumo samprata grįsta suvokimu, kad visuomenėje esantys santykiai pagrįsti skirtingomis galiomis. Galių santykiai atsiranda dėl to, kad yra stipresnysis ir silpnesnysis, t. y. valdantysis ir valdomasis.¹ Marksizme tai būtų įvardyta kaip skirtingos besirungiančios klasės. Karlas Marxas ketino įveikti klasių kovą. Galima manyti, kad Kapustino siūloma Trasimacho teisingumo sampratos interpretacija paremta marksistinio aiškinimo prielaidomis, bet juk ir pats Trasimachas samprotauja apie teisingumą, remdamasis galių santykiais tarp stipresniojo ir silpnesniojo luomų. Tad ir Kapustinas analizuoja, iš kur kyla toks Trasimacho teisingumo supratimas ir kodėl jis taip skiriasi nuo sokratiškojo.

Pasakyti, kad teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam, t. y. įvardyti „stipresnijį“ – tai ne kas kita, kaip tvirtinti, jog egzistuoja skirtingos galios. Reginti tų galių skirtumą, taip pat matant, su kuria galia siejami leidžiami įstatymai, Trasimachui atrodo akivaizdu, jog kas turi valdžią, tam priklauso galia,

o kieno galia, to ir teisingumas. Šis sofistai nekalba apie teisingumą kaip apie nekintamą Gėrio idėją / formą. Jis teisingumą nuleidžia ant žemės ir sieja su politinėmis galiomis. Taigi Trasimachas mąsto iš principo politiškai. Bet ar Kapustinas teisus teigdamas, jog Sokratas mąsto morališkai, o ne politiškai? Jeigu pripažįstame, kad Sokratas elgiasi utilitaristiškai, siekdamas bendros naudos realiame, praktiniame, politiniame gyvenime, tuomet galime teigti, jog jis sujungia teisingumą, taigi ir etiką, su visuomenine nauda, sulygindamas galių skirtumus. Kita vertus, tenka abejoti tuo galių sulyginimu, nes Sokratas, konstruodamas idealią valstybę, suskirsto gyventojus į luomas hierarchine tvarka pagal tai, kaip gyventojai geba išsiugdyti dorybes. Juk žemiausias amatininkų ir žemdirbių (gamintojų) luomas toks yra todėl, kad jis neturi sokratiškosios išminties dorybės, protas nepajėgia valdyti hedonistinių aistrų, todėl ši luomą turi valdyti filosofų luomas, padedamas karių luomo. Čia užprogramuoti galių santykiai: Sokratas mano, kad luomai neturėtų maišytis, kaip gryo aukso nedera maišyti su prastesniais metalais, tokiais kaip varis, taigi filosofams nederėtų būti viename luome kartu su gamintojais.

Platono *Valstybėje* regime ganėtinai deterministinį, kartu ir diskriminacinį mąstymą: teigiama, jog žmogaus gyvenimas yra nulemtas jo prigimties kokybės. Sokratas, pasitelkdamas metalų pavadinimus kaip metaforas, atskiria valdančiuosius filosofus, pasižyminčius auksine prigimtimi, nuo gamintojų, turinčių geležinę ar varinę, taigi prastesnę prigimtį. Idealoje valstybėje tokių skirtingų prigimčių žmonės neturėtų maišyti

tarpusavyje. Auksas turi likti grynas, saulės šviesa – neaptemdyta šešėlių, taigi valdančiųjų filosofų žinojimas neturėtų būti užterštas klaidingomis amatininkų ir žemdirbių nuomonėmis, pritinkančioms olos šešėlių pasauliui.

Anzenbacheris teigia: „Platonas svarbiausių dorybių teoriją plėtojo valstybės teorijos kontekste. Jis manė, kad idealioje valstybėje turi atsispindėti žmogaus sielos dalių tvarka, taip, kad luomai atitiktų sielos dalis. Filosofų viešpatijai (protas) turi būti pavaldus sargybinių luomas (nirštas), kuris turi tramdyti gamintojų luomą (geismas)“ (Anzenbacher 1995: 135).

Būtent tokia dorybių išsidėstymo tvarka, suderinta su luomų hierarchija, ir veda į bendra nauda grįstą teisingumą. Kaip matyti, šioje teisingumo sampratoje aiškiai išreikšta diskriminacija, nes gėrio pažinimo dorybės stokojantis amatininkas ar žemdirbys pasiduoda materialaus ir hedonistinio malonumo geismui, todėl negali valdyti valstybės. Bet čia ir nekalbama apie demokratiją, kritikuojamą Platono raštuose. Teisingumas suprantamas per bendruomenės funkcionalumą, kuris pasiekiamas, filosofui parodant teisingą daiktų ir dorybių padėtį pasaulyje. Skirtingai, negu manė Protagoras, Sokratas nepitaria nei demokratijai, nei reliatyvizmui, prieštarauja teiginiui, kad žmogus yra visų daiktų matas. Antraip būtų daug skirtingų tiesų. Stengdamasis įrodyti savo tiesą, Sokratas prašo Protagoro pripažinti, jog tai, kad jis mato daiktus toluomoje mažesnius, negu juos regi iš arti, nereiškia, kad toluomoje jie yra mažesni. Egzistuoja tikroji, objektyvioji daiktų padėtis, nepriklausoma nuo to, ar Pro-

tagoras juos mato iš arti, ar iš toli. Jis ir pats prisipažįsta, kad, priėjęs arčiau, įsitikina, jog daiktai iš toli matomi klaidingai. Reikia matematiškai tiksliai išmatuoti daiktų padėtis ir jas aprašyti, nes yra teisingas ir klaidingas matavi-

mai (Plato 1956: 62, 356 d, e). Teisingo išmatavimo ir geometrijos mokslo pranašumas pabrėžiamas ne tik dialoge su Protagoru, bet ir Platono knygoje *Valstybė*. Sokratas ieško savojo matmens, konstruodamas tobulą valstybę.

NAUDOS SUPRATIMAS IR UTILITARIŠKUMAS SOKRATO POLITINĖJE FILOSOFIJOJE

Sokrato utilitariškumas dar labiau išryškėja, Atėnų filosofui pasiryžus išvardyti gėrybes, kurias gauname, būdami teisingi. Taip Sokratas nori išmatuoti teisingumą, rūpindamasis, kad naudos būtų siekiama ne valdančiajam / stipresniajam, o bendram gėriui. Štai raktinė citata: „Išvardysime, kiek gėrybių teikia buvimas teisingu žmogumi [...], teks suskaičiuoti ir išmatuoti gėrybes, kurias mes priskiriame vienam ir kitam gyvenimui [...]“ (Platonas 2000: 39, 348b).

Tad, vardijant teisingo žmogaus gėrybes, išryškėja, kad teisingas žmogus visuomenei naudingas, o neteisingas – kenksmingas. O tai ne kas kita, kaip standartinė utilitaristinė logika: stengiamasi numatyti elgesio rezultatą. Kartu tai ir empirinė-politinė prieiga: juk elgesio rezultatas pasiekiamas visuomeniniame gyvenime, matant, kaip teisingas elgesys padeda kurti gėrybes, o nedoras elgesys jas sunaikina.

Dažnai teigiama, kad grynojo idealizmo moralės filosofui – Sokratas įprastai laikomas tokiu filosofu – Teisingumas iš „T“ didžiosios turi būti vertingas pats savaime dėl to, jog jis priklauso Gėriui, o ne todėl, kad teisingumas naudingas. Vėliau Immanuelis Kantas išplėtos pareigos etiką, kuria vadovaujantis, reikia

elgtis teisingai ne dėl utilitaristinio naudos rezultato, o dėl pačios pareigos elgtis teisingai. Sokratas taip pat gali būti suvokiamas ne tik kaip dorybių moralės filosofas, bet ir kaip kantiškosios pareigos sampratos pradininkas. Mat jis kalba būtent apie pareigos imperatyvą, kai, lygindamas valstybės valdovą su gydytoju, teigia, kad jis turi elgtis atitinkamai dėl profesinės pareigos, kaip ir skaičiuotojas, atlikdamas savo pareigą, privalo teisingai skaičiuoti. Teisingai elgtis reikalauja profesinė paskirtis, antraip atsiras neatitikimas tarp to, ką įpareigoja atlikti profesija, ir to, kas / kaip tai atlikta. Čia neišvengiamai susijungia ne tik pareiga, bet ir rezultatas, tas utilitarinis pasekmizmas, regima pasekmių nauda arba žala.

Neatsitiktinai Sokrato diskusijose, plėtojamose knygoje *Valstybė*, argumentuojama, kodėl naudinga elgtis teisingai politiniame gyvenime. Taip pat septintojoje *Valstybės* knygoje (skyriuje) aiškinama, dėl ko tuos asmenis, kurie valdys, reikia mokyti išminties, filosofijos ir ugdyti jų dorybes. Sokratas jungia politiką su doroviniu ugdymu, Teisingumo pažinimą – su pedagogika, auklėjimu, švietimu. Jo nuomone, netgi prievartą galima naudoti Gėriui pažinti. Taip auklėti yra būtina, norint kurti valstybę pagal bendrojo gėrio

teisingumo sampratą. Tai taikytina ne visiems, tik geriausios prigimties žmonėms, nes ne visiems duotas gebėjimas suvokti Gėrį. Todėl Sokratas teigia: „Mūsų valstybės kūrėjų, uždavinys yra priversti geriausios prigimties žmones siekti to mokslo, kurį pirma nustatėme esant svarbiausiąjį, – tai yra pamatyti gėrį [...]“ (Platonas 2014: 271, 519d).

Šioje citatoje akcentuojamas Gėris, dažnai chrestomatiškai priskiriamas Sokrato „intelektualiajam racionalizmui“, presuponuojant, kad Atėnų Filosofas kalbėjo apie nekintamos, amžinosios Gėrio idėjos realizaciją, konstruojant idealųjį valstybės modelį. Taip sokratiškasis intelektualinis racionalizmas supriešinamas su empirizmu bei utilitarizmu. Chrestomatiškai aptariant vėliau įvykusius racionalistų (pvz., Rene Descartes'o) ir empirikų (pvz., Johno Locke'o) susipriešinimus, nurodoma, kad tokios priešpriešos ištakos glūdi jau Platono raštuose. Tarkime, taip aiškinama *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2023). Taip pat enciklopedijos *Britannica* skyriuje *The History of Rationalism* empirizmo ir racionalizmo susipriešinimo ištakos atsekamos Pitagoro bei Platono filosofijose. Descartes'as priskiriamas prie modernųjų racionalistų, Sokratą įvardijant kaip racionalizmo pirmtaką (*Britannica*). Tačiau Sokratas knygoje *Valstybė*, sprendamas teisingumo klausimą, atremia savo intelektualinį racionalizmą į empirinio pasaulio pamatą, siejamą su politinio gyvenimo forma ir doroviniu turiniu. Jo įsitikinimu, teisingai apsibrėžus teisingumą, jis turi realizuotis, siekiant utilitaristinės bendros naudos. Naudos motyvas itin stiprus, stengiantis stiprinti valstybės sudėtį. Tai liudija ši citata: „[...]

įstatymui rūpi ne tai, kad vienas kuris luomas gerai gyventų; todėl įtikindamas arba prievarta jis suburia piliečius ir priverčia juos dalytis vienus su kitais ta nauda, kurią kiekvienas iš jų gali duoti bendruomenei; jis išugdo valstybei žymių žmonių ne tam, kad kiekvienas iš jų galėtų nukreipti savo veiklą kur panorėjęs, bet tam, kad panaudotų tokius žmones valstybės sąrangai stiprinti“ (Platonas 2014: 272, 519e–520a).

Žinoma, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nauda čia suprantama kaip dvasinė, o ne kaip materialinė. Dorybingo gyvenimo išmokyti valdovai turi būti atsidaavę politiniam gyvenimui ne dėl materialinės naudos, o dėl teisingo valdymo, sujungiančio dorybingą gyvenimą su politiniu. Etika ir politika persipina bendruomeniniame gyvenime. Šia prasme išryškėja skirtumas tarp Sokrato ir Benthamo utilitariškumo: Sokrato utilitarizmas atsietas nuo materialinių gėrybių, kad nebūtų ugdomas polinkis į savanaudiškumą, o Benthamo utilitarizmas apima materialinę gerovę, taip pat jo teorijoje vertinamas hedonistinis malonumas. Maža to, skaitant Platono dialogus knygoje *Filebas*, aiškėja, kad Sokratas malonumus skirsto į neribotus ir ribotus (tai vėliau bus galima pastebėti ir Epikūro mokyme). Taip pat *Filebe* Sokratui itin svarbu įrodyti, kad Gėrį galima pažinti, tik kontroliuojant malonumus protu. „Visas pokalbis parodo, kad malonumo ir proto santykis nėra simetriškas – protas išvalgiai ir tiksliai brėžia malonumo ribas, malonumas geriausiu atveju leidžiasi apibrėžiamas“ (Aleknienė 2016: 32).

Benthamo kiekybinį utilitarizmą modifikuos kitas utilitarizmo atstovas – Johnas Stuartas Millis, įvesdamas skirtį tarp

kokybiškos ir kiekybinės laimės samprata. Jis teigė: „Geriau būti nepatenkintu žmogumi negu patenkinta kiaule; geriau būti nepatenkintu Sokratu negu patenkintu kvailiu. Ir jeigu kvailys arba kiaulė laikosi kitos nuomonės, taip yra dėl to, kad jie pažįsta tik vieną medalio pusę. Kita šalis, dalyvaujanti palyginime, pažįsta abidvi puses“² (Mill 2001: 13).

Šioje vietoje minimas netgi paties Sokrato vardas. Millis supranta, kad Sokrato asmuo įkūnija kokybišką laimę, jau pasiekusią eudaimonistinį lygmenį. Tad ir Sokrato siūloma bendra nauda, neužteršta savanaudiškumo, pasiekiami filosofiskai mąstant, suvokiant, kaip ji susijusi su teisingumu. Tačiau įdomu tai, kad toks Sokrato tikslas, kuriant tobulą politinį gyvenimą, suformuluojamas tik po to, kai Trasimachas atveria Sokratui akis, parodydamas, koks teisingumas realiai egzistuoja netobuloje valstybėje. O tobulų juk nebūna.

Pastebėtina, kad, kai antroje *Valstybės* knygoje Gloukonas pasakoja Gigo žiedo mitą, norėdamas įrodyti, kad žmogaus prigimtis egoistinė ir netgi niekšiška, ilgainiui Sokratą tai taip paveikia, kad galiausiai jis siūlo tobuloje savo valstybėje panaikinti privačią nuosavybę. Juk, nesant privačios nuosavybės, neįmanoma nieko pavogti, apgauti, *ergo*, elgtis savanaudiškai. Gloukonas pasakoja Gigo žiedo mitą ne šiaip, o norėdamas paremti Trasimacho sampratą, kad teisingumas susietas su savanaudiškumu. Remiantis mitu, piemuo suranda stebuklingą žiedą prasivėrus žemei. Užsimovęs ir pasukęs šį žiedą, piemuo tampa nematomas. Nematomumas suteikia jam galimybę nužudyti karalių ir vesti jo

žmoną, patenkinti savo geismus ir užgrobti valdžią. Čia nematomumas susyja su nebaudžiamumu. Išvada: sudarykite žmogui nebaudžiamumo sąlygas ir pamatysite, kokia tikroji jo prigimtis. Yra pagrindo manyti, jog būtent tokia žmogaus prigimtis gąsdina Sokratą. Galbūt būtent dėl tokio sofisto Gloukono argumento Sokratas ir siūlo panaikinti nuosavybę, net žmonos turi būti bendros. Bendros žmonos atima galimybę svetimauti, būti neištikimam, apgauti kitą polio gyventoją. Čia jau kalbama apie tokį teisingos valstybės konstrukta, kuriame apsaugoma bendra nauda.

Lietuvos platonistas Skirmantas Jankauskas, nors ir nekalba apie sokratiškąją utilitarizmą, pastebi, kad Sokratui buvo svarbu vadovautis dorybe politinėje veikloje. Kyla klausimas: o kokiam tikslui? Argi ne dėl teisingumo? Taigi kartu ir dėl bendros naudos: „Nors iškilieji sofistai, matuodami (jusliškojo) žmogaus matu, izoliavo poli(ti)nę veiklą nuo etinių nuostatų, Platonas į šį poli(ti)inės ir etinės sričių atribojimą reaguoja veikiau kaip į iššūkį. Filosofas dar viliasi, kad poli(ti)inėje veikloje ne tik galima, bet ir reikia vadovautis (ir) dorybe“ (Jankauskas 2023: 13).

Vilius Bartninkas itin taikliai apibūdino funkcionalumo, dorybingumo ir teisingumo sąsają Sokrato mokyme:

[...] politinis mąstymas neturi tenkintis daliniu politikos pažinimu. Pirmieji teoretikai siekia sisteminio konkrečių klausimų išmanymo: Senasis Oligarchas domisi tik Atėnų realijomis, Herodotas aiškina, kaip galima klasifikuoti santvarkas, Protagoras gilinasi į tai, kaip polio genezė gali paaikškinti politikos mokslo

poreikį. Nors matėme, kad Platoną taip pat domina šios temos, jo fundamentalesnis siekis yra suprasti, kaip minėti klausimai tarpusavyje jungiasi. Kitaip tariant, Platonas svarsto, kuria prasme visos šios temos yra politinės, kas yra įvairių politinių reiškinių bendrumo pagrindas. Jis atranda, kad teisingumas (dikaiosunē) yra ta idėja, kuri steigia ir palaiko politiką kaip tokia: teisingumo pagrindu formuojasi politinės bendrijos (Rep. 2.369c–370c, 4.433a–b), tai yra centrinis politinis idealas, leidžiantis pasiekti gerą politinį gyvenimą (Rep. 7.540d–e), mat jis įgalina politinės tvarkos funkcionalumą (Rep. 4.443b–d), be to, skirtingo masto teisingumo įgyvendinimas veda prie skirtingų politinės organizacijos tipų (Rep. 8.545a–b), o neteisingumas kelia pilietinius konfliktus ir karus, taip žlugdydamas polį (Rep. 1.351d). Vadinasi, teisingumas nu-

stato visus politinius santykius, darinius, tikslus – tai yra architektoninį vaidmenį turinti idėja (Bartninkas 2019: 58).

Šioje vietoje svarbu atkreipti dėmesį ir į tam tikrą *vadybinę* valstybės konstravimo mintį. Juk formuluotė, kad politinis idealas susijęs su politinės tvarkos funkcionalumu, reiškia, jog Sokratui svarbu gilintis į politinio gyvenimo veikimo mechanizmą. Tyrinėdamas tą mechanizmą, jis jungia dorybingumą su utilitariškumu, taigi etiką suvokia ne kaip pakibusią atskiroje Gėrio dimensijoje, o kaip funkcionalią praktikoje. Tai reiškia, kad, traktuojant Sokratą kaip grynojo idealizmo ar intelektualinio racionalizmo atstovą, mums praslysta pro akis tai, jog jis rūpinosi, kad valstybė būtų valdoma funkcionaliai.

BAIGIAMASIS ŽODIS

Funkcionalumas bei pasekmės filosofinėje etikoje chrestomatiškai priskiriamos prie teleologinės krypties, kur kalbama apie utilitarizmą su jam rūpimais padariniais. Tačiau Sokrato dialoguose, plėtojamuose knygoje *Valstybė*, utilitaristiniai padariniai nesupriešinami su teisingumo idealu. Teisingai sutvarkytas valstybės gyvenimas, kur žmonės suskirstyti į luomus pagal jų dorybingumo kokybę, užtikrina funkcionalumą politiniame gyvenime. Šioje vietoje nesvarstoma, kiek tokia politinė filosofija yra utopiška ar kiek ji neatlaiko kritikos dėl diskriminacijos elementų bei pernelyg didelio pasitikėjimo valdančiųjų protu. Verčiau norima atkreipti dėmesį į Sokrato politinės filosofijos utilitariškumą, siekiant bendros naudos. Šį utilitariškumą labiau derėtų lygin-

ti su utilitaristo Millio negu su Benthamo samprata, nes Millio rūpėjo naudos / laimės kokybė. Millio laimė ataidi Antikos graikų intelektualinį / eudaimonistinį supratimą kaip filosofiskai vertingesnį už hedonistinį bei materialistinį. Bet Millis apėmė dar ir individo teises. Anot šio filosofo, pagarba individo teisėms priartina prie laimės bei naudos. Teisės tampa priemone siekti bendros naudos. O Sokratas, skirstydamas žmones pagal metaforiskai parinktas aukso ir vario prigimtis, nubrėžia intelektualinių, taip pat dorinių galimybių ribas. Sokratui svarbesnė filosofinė pareiga pažinti Gėrį ir apreikšti jį oloje tūnančioms šešėlių pasaulio aukoms.

Sokrato politinėje filosofijoje atsiskleidžia ryšys tarp teisingumo, jo naudos ir žmogaus prigimties. Trasimacho ir Glou-

kono argumentai dėl blogos, niekšiškos žmogaus prigimties skatina Sokratą ieškoti tokios valstybės santvarkos, kurioje neliktų galimybių elgtis neteisingai. Atitinkamų sąlygų konstravimas, siekiant teisingumo bei visuomeninės naudos, ir apibūdina sokratiškąjį utilitariškumą. Galbūt „utilitarizmo“ terminas chresto-

matiškai sukompromituotas dėl to, kad Benthamas pernelyg tiesmukai suprato naudą ir žalą, taip pat verslo lygmenyje šis terminas vartotas, tik stengiantis vadybiškai apskaičiuoti sąnaudas bei naudą (angl. *cost / benefit*), tačiau sokratiškasis utilitariškumas persmelktas nematerialios teisingumo idėjos.

Literatūra

Alekniėnė Tatjana. 2016. Įvadas ir paaiškinimai, Platonas. *Filebas*. Iš senosios graikų kalbos vertė T. Alekniėnė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Anzenbacher Arno. 1995. *Etikos įvadas*. Iš vokiečių kalbos vertė Loretą Anilionytė ir Giedrė Sodeikienė. Vilnius: Aidai.

Bartninkas Vilius. 2019. Kas yra antikinis politinis mąstymas, *Problemos* 96: 48–60.

Encyclopedia Britannica. Prieinamas internete: <https://www.britannica.com/topic/rationalism/History-of-rationalism> [žiūrėta 2023 m. spalio 25 d.].

Kapustin Boris G. 2004. *Моральный выбор в политике*. Издательство Московского университета.

Jankauskas Skirmantas. 2023. Menonas: dorybė kaip δόξα Αληθής, *Logos-Vilnius* 114: 6–17.

Jankauskas Skirmantas. 2022. „Menonas“: dorybė kaip φρόνησις, *Logos-Vilnius* 113: 6–17.

Kavaliauskas Tomas. 2011. *The Individual in Business Ethics: an American Cultural Perspective*. Palgrave Mcmillan.

Mill John Stuart. 2001. *Utilitarianism*. Batoche Books. Kitchener.

Plato. 1956. *Protagoras*. Bobbs-Merill company.

Platonas. 2014. *Valstybė*. Vilnius: Margi raštai.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. Prieinamas internete: <https://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/> [žiūrėta 2023 m. lapkričio 10 d.].

Nuorodos

¹ Galių santykius, tiek iš moralinės, tiek iš politinės perspektyvos galima analizuoti ne tik valstybės, bet ir korporacijos lygmeniu, kur verslo vadovai turi galios santykius su darbuotojais. Plačiau apie tai, kaip tokius santykius sprendžia verslo etika, pritaikydama, verslo etikos terminais tariant, „švilpuko pūtėjo“ (pranešėjo) teoriją, rašoma šio straipsnio autoriaus knygoje *The Individual in Business Ethics: an American Cultural Perspective*. Šitos knygos 2.3 skyriuje pasitelkiamos Trasimacho ir Sokrato teisingumo sampratos. Jos pritaikomos, kai atskiras darbuotojas, susidūręs su neetišku korporacijos elgesiu ar

produkcija, tampa virškorporaciniu individu, nes savo sokratiškąja morale pakyla virš visos korporacijos intereso, paviešindamas visuomenei padarytą žalą (Kavaliauskas 2011: 119–135)

² Citata anglų kalba: *It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied. And if the fool, or the pig, is of a different opinion, it is only because they only know their own side of the question.* John Stuart Mill. *Utilitarizmas* (fragmentas). Iš anglų k. vertė Aivaras Stepukonis. Prieinamas internete: <http://www.litlogos.eu/eidos/translations/mill.html>.